

Dariusz Makieła

„Manuskripte sind keine Weine;
sie reifen nicht durch langes Liegen“
Helmut Quaritsch, *Staat und Souveränität*, 1970

SPRAWA PRUSKA W TRAKTACIE OLIWSKIM
Z 3 MAJA 1660 ROKU
CZ. 1 ZAKOŃCZENIE DZIAŁAŃ WOJENNYCH
I BRANDENBURSKIE PRZYGOTOWANIA DO ROKOWAŃ
POKOJOWYCH (1657–1659/1660)

- Słowa kluczowe:** Brandenburgia-Prusy, Rzeczpospolita, Szwecja, wojna północna 1655–1660, traktat welawski, pokój oliwski
- Schlüsselwörter:** Brandenburg-Preußen, Polnisch-Litauische Republik, Schweden, Nordischer Krieg 1655–1660, Vertrag von Wehlau, Vertrag von Oliva
- Keywords:** Brandenburgia-Prusy, Kingdom of Poland, Sweden, Second Northern War 1655–1660, Treaty of Wehlau, Treaty of Oliva

Zawarte w 1657 roku dwa porozumienia między królem polskim Janem Kazimierzem a elektorem brandenburskim Fryderykiem Wilhelmem, w Welawie (19 września 1657 r.)¹ i Bydgoszczy (6 listopada 1657 r.)², stanowiły wyraz określonych możliwości, jakie w doraźnym momencie, w końcu 1657 roku, w trakcie toczącej się ciągle od 1655 roku wojnie, były politycznie realne do osiągnięcia

¹ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, Staatsverträge Polen, nr 1b (M) (dalej: GStA PK); M. Dogiel, *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno 1764, nr 327–328, (dalej: Dogiel IV); ssw. 486–493; Th. von Moerner (Hg.), *Kurbrandenburgs staatsverträge 1600–1700*, Berlin 1867, nr 121a, 121b (dalej: Moerner); S. Pufendorf, *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin 1695, 6, & 78–79 (dalej: Pufendorf, F. V); S. und H. Dolezel, *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1. *Polen und Litauen*, Köln 1971, nr 40–41, ss. 184–196, (dalej: Dolezel).

² GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 25 (M); Dogiel, IV, nr 329–333, s. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, nr 42–46, ss. 198–211.

w stosunkach między Rzeczypospolitą a Brandenburgią-Prusami³. Traktaty te, wymuszone poniekąd na obu stronach sytuacją, jaką była konieczność rozwiązania konfliktu, zaistniałego w stosunkach polsko-brandenburskich wskutek zaangażowania się od początku 1656 roku Brandenburgii w wojnie przeciwko Rzeczypospolitej po stronie Szwecji, jedynie pozornie kończyły narosłe w tamtym czasie problemy. Trwająca nadal wojna mogła wnieść jeszcze wiele zmian, z czego obie strony dobrze zdawały sobie sprawę. O ile Rzeczpospolita, prowadząca walkę z wieloma przeciwnikami na różnych frontach, mając w perspektywie poważną jeszcze rozprawę z Moskwą - podejmująca z tego powodu różne dyplomatyczne działania oraz zawierająca polityczne układy - parła do ostatecznego i szybkiego militarnego rozstrzygnięcia w wojnie ze Szwecją, o tyle władca Brandenburgii, kalkulujący na każdym kroku - do czego był zresztą przymuszany sytuacją - brał pod uwagę różne rozwiązania. Zasadniczo najważniejszym celem elektora było również jak najszybsze wyjście z konfliktu, zwłaszcza w sposób minimalizujący zagrożenia, związane z sytuacją, w jakiej się znalazł. Ciągłe zmiany koalicji, których elektor dokonywał w trakcie wojny, mogły w przypadku tak zmiennego postępowania przynieść poważne konsekwencje dla samej Brandenburgii oraz jego władcy, czego dwór brandenburski był w pełni świadomy. Jednocześnie brano pod uwagę konieczność wyniesienia z wojny pewnych względnych, ale wymiernych politycznie korzyści, na które przecież liczono przystępując do wojny⁴. Uznawano więc, że zawarcie pokoju

³ Podkreślała to zgodnie cała historiografia dawniejsza, a także kontynuuje współczesna. X. von Hasencamp, *Der Wehlauer Vertrag und die Souveränität Preußens*, Der Neuen Preußischen Provinzial-Blätter, andere Folge, Bd. 12, 1857, ss. 231–272 und F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag zwischen der Großen Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem König Johann Kasimir von Polen in Jahre 1657*, Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für den Provinz Posen, 21, 1906, ss. 1–20; K. Piwarski, *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk 1946, ss. 129–133. O traktatach zob. L. Kubala, *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1917, ss. 234–261. Z nowszych opracowań, A. Mączak, *Historia Pomorza*, T. 2. Cz. 1. (1464/66–1648/57), Poznań 1976, ss. 523–525; D. Makilla, *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno-prawne*, Toruń 1998, ss. 56–124; idem, *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń 2001, ss. 387–402; idem, *Zniesienie holdu pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennej wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 22, 2015, ss. 139–151. Zob. także R. I. Frost, *After the Deluge. Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge 1993, ss. 97–105; J. Wijaczka, *Traktat welawsko-bydgoski – próba oceny*, w: *Rzeczpospolita w latach Potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, ss. 49–74; idem, *Sukces czy klęska? Traktat welawski-bydgoski z 1657 roku*, *Zapiski Historyczne*, t. 57, 2007, z. 4, ss. 7–20 (dalej: ZH); B. Wachowiak, *Polsko-brandenburski traktat w Welawie w 1657 roku. Geneza, postanowienia i następstwa*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 234, *Szczecińskie Studia Historyczne*, nr 11, 1998, ss. 13–29; idem, *Polityka Brandenburgii-Prus wobec Polski w latach 1618–1763*, *Roczniki Historyczne*, 1983, R. 49, ss. 49–89; idem, *Die schwedisch-polnischen Konflikte und die brandenburgischen Kurfürsten im Herzogtum Preussen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, *Forschungen zur Brandenburgisch-Preußische Geschichte, Neue Folge*, 1991, Bd. 1, H. 2, ss. 145–159; H. Duchhardt, B. Wachowiak, *Um die Souveränität des Herzogtums Preussen. Der Vertrag von Wehlau 1657*, Hannover 1998, *Studien zur Internationalen Schulbuchforschung* Bd 82/B V, ss. 7–21; B. Szymczak, *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami Książęcymi w latach 1648–1658 w opinii i działaniach szlachty koronnej*, Warszawa 2002, ss. 237–256.

⁴ Zamiarem elektora za cenę zerwania związków z Polską i przystąpienie do wojny w 1655 r. po stronie

powszechnego, o czym wyraźnie w Berlinie w kręgach samego władcy brandenburskiego wspomiano, byłoby dla elektora niewątpliwie najkorzystniejsze. Sprawa ta była jednak zależna od zachowania i postępowania pozostałych uczestników konfliktu, których zresztą wskutek rozwoju sytuacji w trakcie wojny przybyło (poza wyeliminowanym w 1657 roku Rakoczym, a także zajmującym się chwilowo wojną w Inflantach carem moskiewskim, oraz stojącą niejako na zapleczu konfliktu Kozaczyzną, pojawili się od 1657 roku Habsburgowie, związani z Rzeczpospolitą czynnym sojuszem wojskowym oraz król duński, który przystąpił do wojny, atakując w lipcu 1657 roku posiadłości sprzymierzonego ze Szwedami księcia Holsztynu – co wywołało bezpośrednią reakcję Szwecji – nie wspominając o pośrednio w tę wojnę zaangażowanych państwach niemieckich, Francji, Niderlandach i Anglii). Każdy z tych uczestników, względnie jedynie zainteresowanych konfliktem, kierował się swoimi własnymi celami, które trzeba było w całej tej złożonej konfiguracji politycznej uwzględnić. Ponadto elektor nie dysponował zbyt dużymi zasobami materialnymi, pozwalającymi na prowadzenie przedłużającej się wojny. Determinowało to jego postępowanie, które pomimo spektakularnych spotkań, jak z królem Rzeczypospolitej Janem Kazimierzem w Bydgoszczy (30 października – 6 listopada 1657 r.)⁵, w większości było zachowawcze i wyczekujące.

Niejasna sytuacja wojenna pod koniec 1657 roku, w której króla Karola Gustawa nie było wprawdzie w pobliżu – albowiem w czerwcu 1657 roku, zabrawszy z Polski dużą część wojska, pociągnął do Holsztynu na wojnę z Danią – nie pozwalała na zachowania, czy też postępowanie, które mogłyby spowodować wrogą dla elektora reakcję króla szwedzkiego. Ten bowiem, z powodu braku wiedzy o wolicie politycznej, której dokonał elektor, wiążąc się traktatem welawskim z koalicją antyszwedzką – co miało być zachowane do czasu w tajemnicy⁶ – nadal uważał elektora

szwedzkiej było uzyskanie niezależności w Prusach. Protokoll des Geheimen Rathes, Cölln a. Sp. 24 II / 6 III 1655. *Protokolle und Relationen des Brandenburgischen Geheimen Rates aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, hrsg. von O. Meinardus, Bd 5. Von 1655–1659, Leipzig 1907, nr 4. Zob. także Protokoll z 15. / 25. Februar 1655, w: ibidem, nr 1. Przebieg stosunków brandenbursko-szwedzkich *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Hrsg. von B. Erdmannsdörffer, Berlin 1877, ss. 453–513, (dalej: UA VII); B. Erdmannsdörffer, *Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preussischer Staatsmann im 17. Jahrhundert*, Berlin 1869, s. 306–314; M. Philippon, *Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 1, Berlin 1897, s. 189–196, 203–220; G. Wittrock, *Fördraget i Königsberg och dess förhistoria*, Karolinska Förbundets Årsbok, 1921, ss. 1–55 (dalej KF Å); E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. Erster Teil: 1620–1660*, Göttingen 1971, ss. 288–292; D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem*, ss. 26–27, 43–56; K. Piwarski, *Stosunki polsko-brandenburskie a sprawa polska w czasie pierwszej wojny północnej*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 1, Warszawa 1957, ss. 423–425.

⁵ F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag*, s. 1–20; *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, A. F. Pribram (Hrsg.), Archiv der Österreichischen Geschichte, 70, 1887, Berichte, LV-LXXXIV, ss. 260–358 (dalej: Lisola, Berichte); A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola 1613–1674 und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894, ss. 123–134; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, 1.Tl: 1620–1660, s. L. Kubala, *Wojna brandenburska*, ss. 255–258.

⁶ Elektor do Hoverbecka, Welawa, 21 września 1657, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 8, Hrsg. von B. Erdmannsdörffer, Berlin 1884, s. 218 (dalej: UA VIII).

za swego sojusznika⁷, którego jednak nielojalność mógł król szwedzki, dysponujący znacznymi siłami w Niemczech, bez trudu ukarać, zwłaszcza w centralnej dla elektora prowincji, jaką była Brandenburgia⁸. Z tych też powodów działania elektora były wyważone i ostrożne. Pozostawanie traktatów z Rzeczpospolitą z 1657 roku w sekrecie – co uzgodniono w Welawie, w którym elektorowi udało się zawrzeć pokój odrębny z Rzeczpospolitą oraz uzyskać uwolnienie księstwa pruskiego z podległości lennej wobec Polski – skłaniało elektora do nie forsowania wobec stanów pruskich żądania uznania jego nowej pozycji w księstwie. Po pierwszych próbach, poczynionych wobec stanów jeszcze w 1657 roku, mając na względzie niezakończoną wojnę, elektor wycofał się z nacisków wobec stanów pruskich⁹. Pogrom Darnii, dokonany w lutym 1658 roku przez Karola Gustawa¹⁰, a ponadto konieczność brania pod uwagę zachowania się strony polskiej, która zawsze mogła wystąpić w obronie stanów, korzystając skwapliwie z możliwości wtrącenia się w sprawy wewnętrzne księstwa – nakazywały zachowanie uwagi. Z tego też powodu doszło do podzielenia sił brandenburskich na gwałtownie poszerzonym od 1657 roku froncie działań. Część z nich, pozostawiona na wschodzie dla ochrony Prus Książęcych oraz punktów w Warmii, obstawiać miała jednocześnie Prusy Królewskie, w których wojska szwedzkie zajmowały Brodnicę, Toruń, Sztum, Głowę, a zwłaszcza Elbląg, pozwalających na kontrolowanie terenu znajdującego się pomiędzy dwoma częściami państwa elektora. Druga z kolei część wojsk brandenburskich, zwłaszcza okupująca jeszcze do połowy 1657 roku kilka punktów w Wielkopolsce, została przesunięta do Marchii i na Pomorze Tylne, stwarzając zgrupowanie zdolne do ich

⁷ Trwało to do jesieni 1657 r., kiedy stały się jasne kontakty elektora ze sprzymierzonymi, co Szwedzi zarzucili stronie brandenburskiej, jako naruszenie dotychczasowych układów o przyjaźni. Król Karol Gustaw do elektora, Wismar, 6 grudnia 1657 r. UA VIII, ss. 234–236. Relacja kammerjunkra Jean Ledebaur ze spotkania u króla szwedzkiego, Berlin 15 grudnia 1657 r. UA VIII, ss. 236–238.

⁸ Taką możliwość rozważał król szwedzki w kwietniu i maju 1658 r. UA VIII, s. 241; *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 23, Tl. 1, Hrsg. von M. Hein, Berlin 1928, s. 566 (dalej: UA XXIII, 1); M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 287–288, 295; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*. s. 378.

⁹ Landtag pruski, zwołany w październiku 1657 r. *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 15, Hrsg. von K. Breysig, Berlin 1894, s. 392, (dalej: UA XV); A. Kamiński, *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1995; idem, *Początki suwerenności Hohenzollernów brandenburskich w Prusach Książęcych*, ZH, t. 72, 2007, z. 4, ss. 23–39; K. Lohmeyer, *Die Entwicklung der ständischen Verhältnisse in Preußen bis zur Gewinnung der Souveränität durch den Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1891; H. Rachel, *Der Große Kurfürst und die ostpreußischen Stände 1640–1688*, ebda Bd. 24, Heft 1, Leipzig 1905, ss. 25–29; J. Szwarzgryk, *Ludność Prus Książęcych wobec traktatu welawsko-bydgoskiego 1657–1688*, w: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII.–XVIII. w.*, Prace ofiarowane Władysławowi Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin, Warszawa 1965, ss. 177–187; J. Mallek, *Absolutystyczny zamach stanu w Prusach Książęcych w roku 1663*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń 1992, ss. 211–212.

¹⁰ C. G. Weibull, *Freden i Roskilde den 26. Februari 1658*, Stockholm 1958, s. 85 n; A. Stade, *Till Roskildefredens problematik. Några randanteckningar*, w: *Carl X Gustaf och Danmark. Källkritik och krigshistoria*, red. A. Stade, Stockholm 1965, ss. 185–196.

obrony, ale także planowanych działań przeciwko Szwedom¹¹. W efekcie elektor pozostawił już w końcu 1657 roku sprawy pruskie na uboczu, ustanawiając dla ich pilnowania namiestnika, którym został spokrewniony z nim, a jednocześnie zaufany elektora, książę Bogusław Radziwiłł¹². Z jednej strony wprowadzał elektor do Prus urząd, którego zadaniem było utrwalanie władzy elektorskiej w prowincjach. Z drugiej strony książę, mający dbać o interesy elektora w Prusach, dysponując odpowiednią siłą zbrojną, mógł podejmować działania wojenne z terenu Prus Książęcych, zwłaszcza w ich obronie. Ponadto zadaniem księcia miało być utrzymywanie korzystnych stosunków ze stanami, w celu przygotowania gruntu do ujawnienia pozycji elektora, uzyskanej przez niego na mocy traktatu welawskiego oraz niedopuszczenie na tym tle do zadrażnień z Polską¹³.

Swoją uwagę przeniósł natomiast elektor w tym czasie na północno-zachodni kierunek działania. Fryderyk Wilhelm nie ujawniał na zewnątrz swojej pozycji po przejściu do obozu koalicji, skierowanej wobec Szwecji. Starając się rozpoznać swe rzeczywiste położenie, przedsięwziął wielostronne działania, mające na celu podjęcie właściwych decyzji. Elektor, związany układem zarówno welawskim, ale przede wszystkim bydgoskim, w którym za liczne ustępstwa terytorialne ze strony Rzeczypospolitej (przekazanie w lenno starostw łęborskiego i bytowskiego¹⁴, Elbląga¹⁵ oraz starostwa drahimskiego, z prawem zastawu¹⁶) zobowiązany był do dalszego czynnego udziału w wojnie przeciwko Szwecji, prowadził jednocześnie dalsze

¹¹ S. Augustiewicz, *Skład i liczebność stałej armii w Prusach Książęcych w latach 1656–1660*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, (dalej: KMW), 2004, nr 1 (243), s. 29.

¹² A. Kamiński, *Nominacja Bogusława Radziwiłła na urząd namiestnika Prus Książęcych w 1657 r.*, KMW, 1998, nr 1 (219), ss. 119–125; B. Kalicki, *Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski*, Kraków 1878; J. Jacoby, *Boguslaus Radziwill. Der Statthalter der Grossen Kurfürsten in Ostpreussen*, Marburg 1979, ss. 40–41; D. Kausche, *Zur Geschichte der brandenburgisch-preussischen Statthalter*, „Forschungen zur Brandenburgisch-Preussischen Geschichte”, 52, 1940, ss. 1–25; B. Wachowiak, *U źródeł genezy stanowiska namiestnika w Prusach Książęcych w 1657 r.*, w: *Sesja naukowa: Strefa bałtycka w XVI–XVIII w.*, Pod. red. J. Trzoski, Gdańsk 1993, ss. 83–94; B. Wachowiak: *Polityka Brandenburgii-Prus*, ss. 49–89.

¹³ *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd.15, Hrsg. von K. Breysig, Berlin 1894, ss. 389–397; A. Kamiński, *Początki suwerenności*, s. 26–30; J. Jacoby, *Boguslaus Radziwill*, ss. 51–67.

¹⁴ GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 2–5 (M); Dogiel, IV, nr 329–333, ss. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, nr 42–46, ss. 198–211; Lisola, Berichte, LV–LXXXIV, ss. 260–358; A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, ss. 123–134; F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag*, ss. 10–14; L. Kubala, *Wojna brandenburska*, ss. 255–258.

¹⁵ GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 2–5 (M); Dogiel, IV, nr 329–333, ss. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, nr 42–46, ss. 198–211; Lisola, Berichte, LV–LXXXIV, ss. 260–358; A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, ss. 123–134; L. Kubala, *Wojna brandenburska*, ss. 255–258.

¹⁶ GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 2–5 (M); Dogiel, IV, nr 329–333, ss. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, nr 42–46, ss. 198–211; Lisola, Berichte, LV–LXXXIV, ss. 260–358; A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, ss. 123–134; L. Kubala, *Wojna brandenburska*, ss. 255–258; A. Kamińska-Linderska, *Lenno Łębork i Bytów na tle stosunków polsko-brandenburskich (1657–1670)*, Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. 6, 1960, z. 1, ss. 72–80; A. Kamińska, *Brandenburg-Prussia and Poland. A Study in Diplomatic History (1669–1672)*, Marburg/Lahn 1983, ss. 22–26; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, ss. 30–36.

rozmowy z Rzeczpospolitą, dowódcami austriackimi oraz przedstawicielami dworu wiedeńskiego w sprawie działań wojennych przeciwko Szwedom w Holsztynie i na Pomorzu¹⁷. Jeszcze w październiku 1657 roku związał się elektor sojuszem z królem duńskim, Fryderykiem III¹⁸, co w sytuacji, w której król duński się znalazł wskutek ataku i najazdu szwedzkiego na jego terytorium w lipcu 1657 roku, zobowiązywało elektora do podjęcia określonych działań.

Pierwszoplanowe znaczenie dla ogólnego postępowania elektora miały jednak negocjacje z dworem habsburskim oraz stanowisko Niderlandów w kwestii wojny, a poniekąd także postępowanie Anglii, wyraźnie sprzyjającej Szwecji. Czynnikiem stymulującym rozmowy z dworem habsburskim były jego zabiegi o poparcie elektora dla kandydatury króla Leopolda na zbliżającą się w 1658 roku elekcję cesarską¹⁹, co okazywało się tym bardziej istotne, że wśród ubiegających się o wybór na cesarza znajdował się król francuski Ludwik XIV, pozostający tradycyjnie w bliższych związkach ze stroną szwedzką. Sprawa pozwalała elektorowi odegrać nie tylko znaczącą rolę w działaniach politycznych na terenie Rzeszy, ale w sprzyjających warunkach uzyskać, wskutek zbliżenia z Wiedniem, poparcie cesarskie w realizacji jego planów. Ewentualne włączenie Habsburga w konflikt już jako cesarza, nadawałoby działaniom koalicji przeciwko Szwedom w północnych Niemczech oraz w Danii – będącej zresztą z tytułu księstwa oldenburskiego, także członkiem Rzeszy – zupełnie inną rangę²⁰. Z kolei postępowanie oraz zachowanie się Niderlandów miało znaczenie ze względu na ich potencjał oraz zainteresowanie sprawami bałtyckimi²¹, a przede wszystkim udział w popieraniu wolności

¹⁷ Korespondencja elektora z feldmarszałkiem austriackim Rajmundem Montecuccoli od listopada 1657 r. do września 1658 r. UA VIII, ss. 355–363; Lisola, *Berichte LXXXVI–LXXXVIII*, styczeń 1658 r., Berlin, ss. 341–361; XCIII, ss. 369–384, 15 lutego 1658; E. Opitz, *Österreich und Brandenburg in Schwedisch-Polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänemark und Pommern*, Boppard/Rhein 1969, ss. 85–97; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 277–278, 283–284; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 373–374.

¹⁸ Misja Ewalda von Kleista i Christiana Sigismunda von Wreicha w Danii, UA VIII, s. 579–581. Traktat z Danią z 30 października 1657 r., Moerner nr 122; Pufendorf, *F.V.*, 7, §9 (s. 364); Lisola, *Berichte LXXXV*, ss. 339–340.

¹⁹ Dwór wiedeński starał się uniknąć przed elekcją zaangażowania w wojnę na terenie Rzeszy. Misja Johanna Friedricha von Löben do króla Czech i Węgier w 1657–1658 r. UA VIII, ss. 351–354. Misja Rabana von Cansteina i Fryderyka von Jena z okresu bezkrólestwa i elekcji cesarskiej na dworze habsburskim i Reichstagu w Frankfurcie, wrzesień 1657–lipiec 1658, UA VIII, ss. 457–512. Zob. Korespondencja dyplomatów francuskich, dotycząca elekcji cesarskiej *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 2, Hrsg. von B. E. Simson, Berlin 1865, ss. 136–138, 152–157, 166–169, 175–176; Lisola, *Berichte LXXXIX*, ss. 361–362, XCI, s. 367, XCIII, s. 370–372; G. Droysen, *Geschichte der preußischen Politik*. Tl. 3. *Der Staat des großen Kurfürsten*, Bd. 2, Leipzig 1871, ss. 281–303; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 284–286, 305–312; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm* ss. 365–367, 372–373; E. Eilers, *Friedrich von Jena. Ein Beitrag zur politischen Geschichte des Großen Kurfürsten*, Berlin 1935, ss. 34–63.

²⁰ Korespondencja między elektorem Fryderykiem Wilhelmem a Leopoldem, królem Czech i Węgier, późniejszym cesarzem. Marzec 1658 – lipiec 1659. UA VIII, ss. 371–389; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 289–290; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 368–369.

²¹ H. Peter, *Einleitung*, w: *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Hrsg. von H. Peter, ss. 85–89; Bd. 3, Berlin 1866, ss. 85–89 (dalej: UA III); Korespondencja misji

przepływu przez Sund, któremu zagrażał swoimi działaniami Karol Gustaw, dążący do jego przejęcia²². W podobnym znaczeniu interesował się elektor kontaktami z Anglią Cromwella, z którą łączyły go poglądy, dotyczące spraw religijnych, ale rozdzielały bliskie powiązania Cromwella z królem szwedzkim²³.

Niezależnie jednak od rozmów z koalicjantami oraz z innymi państwami zainteresowanymi sprawami wojny toczącej się na północy Europy, elektor utrzymywał ciągle kontakty z Karolem Gustawem. Władca brandenburski wykorzystywał w tym przypadku niepełną początkowo świadomość strony szwedzkiej co do zmian w jego pozycji, jakie dokonały się w związku z zawarciem traktatu welawskiego – o czym Szwedzi powzięli już wiadomość we wrześniu 1657 roku²⁴. Okres współpracy obu partnerów na polskim teatrze działań wojennych należał już do przeszłości. Pozostawanie jednakże w bezpośrednim sąsiedztwie dziedzin szwedzkich oraz brandenburskich na Pomorzu, czy też wojenny status quo, jaki powstał w Prusach Królewskich i na Warmii (posiadanie wzajemnie ryglujących się twierdzy), brak oficjalnego zerwania dotychczasowej współpracy, ale także ciągła obawa, że Szwedzi mogą zawrzeć odrębny pokój z Rzeczpospolitą, który postawiłby elektora w niezręcznej, ale jednocześnie trudnej politycznej sytuacji, a zwłaszcza obawy z tego powodu o atak szwedzki na Prusy Książęce²⁵ – nakazywały obu stronom, a zwłaszcza elektorowi, na utrzymywanie wzajemnych kontaktów. Jeśli nie na dalsze współdziałanie w Danii (dotychczasowe układy Karola Gustawa z elektorem dotyczyły bowiem działań na ziemiach polskich, a te z kolei zostały ograniczone), król szwedzki liczył z pewnością przynajmniej na neutralność elektora w sprawach duńskich. W zamiarach elektora, mającego na myśli przede wszystkim szybkie zawarcie pokoju powszechnego, rozmowy z królem szwedzkim stanowiły wystarczające usprawiedliwienie utrzymywania kontaktów z nim w nadziei

niderlandzkich w Prusach w czasie wojny w l. 1655–1660, UA III, s. 90–137. Układ szwedzko-niderlandzki z Elbląga z 11 września 1656 r. dotyczący wolności handlu na Bałtyku i Morzu Północnym. J. Kubala, *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*, Lwów 1922, s. 3.

²² Niderlandcy włączyły się bezpośrednio do wojny wysyłając w kampanii jesiennej 1658 r. silną flotę do Sundu, która w listopadzie zaatakowała flotę szwedzką, zadając jej ciężką klęskę. E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, s. 387

²³ M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, s. 298; M. Hein, *Otto von Schwerin. Der Oberpräsident des Großen Kurfürsten*, Königsberg 1929, ss. 134–135.

²⁴ Fryderyk Wilhelm powiadamiał króla szwedzkiego o zawarciu porozumień ze stroną polską, dotyczących zachowania neutralności w działaniach wojennych, w związku z przedłużającą się rzekomo nieobecnością króla szwedzkiego w Prusach, zajętego wojną z Danią. Elektor do Karola Gustawa, Królewiec 24 września 1657 r., UA VIII, s. 233. Król Karol Gustaw do elektora, Wismar 11 października 1657 r., UA VIII, s. 234; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 276–277

²⁵ E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, s. 382; EM 121a, Paket 3426; E. Opitz, *Österreich und Brandenburg*, ss. 110–115; M. Hein, *Otto von Schwerin*, ss. 135–137. Obawy elektora, dotyczące możliwości zawarcia przez Rzeczpospolitą i Szwecję, wynikały z przekonania, że w takiej sytuacji mogło dojść do przekreślenia znaczenia traktatu welawskiego, który jako sojusz przeciwko Szwecji stawał się dla Rzeczypospolitej bezużyteczny, zaś traktat bydgoski, wraz z wszystkimi korzystnymi dla elektora rozwiązaniami, czynił go zbędnym.

nakłonienia go do tej koncepcji²⁶. Mające miejsce kilkakrotnie, równoległe do rozmów w tym czasie z innymi państwami, konferencje ministrów elektora z dyplomatami szwedzkimi, jeszcze pod koniec 1657 roku i na początku 1658 roku, nie przynosiły większych rezultatów. Podejmowane przez tych pierwszych wobec Szwedów zachęty do zawarcia pokoju powszechnego, spotykały się ze strony szwedzkiej często z krytyką sprzyjającego Polsce postępowania elektora²⁷, względnie kończyły się dyskusjami na temat dokonana – jak to zwykle bywało w wizjach króla szwedzkiego – kolejnych podziałów czy też zamian różnych terytoriów w ramach prowadzonej polityki²⁸. Trudno było zresztą oczekiwać od króla szwedzkiego większej chęci do ustępstw, kiedy po traktacie w Roskilde z 19 lutego 1658 roku, dyktując Danii pokój, stanął on u szczytu swej potęgi²⁹. Rozmowami ze Szwedami czynił jednak elektor nacisk na Austriaków do bardziej zdecydowanego podejmowania decyzji, co ostatecznie zaowocowało układami z Habsburgami i Polską z 15 lutego 1658 roku, przewidującym działania zbrojne przeciwko Szwedom³⁰ oraz kolejnym układem z Danią z 3 września 1658 roku.

Nieprzyjazne jednakże przyjęcie przez Karola Gustawa w lipcu 1658 roku we Flensburgu wysłanników brandenburskich, Oberpräsidenta Tajnej Rady Brandenburskiej, Otto von Schwerina i Daniela Weimanna³¹, uzmysłowiło elektorowi, że dalsze związki ze Szwedami są nie do utrzymania. Przyspieszyło to ostateczne zbliżenie z Habsburgami, tym bardziej, że następowało ono po elekcji cesarskiej, w której Fryderyk Wilhelm poparł króla Leopolda, zyskując ważnego sprzymierzeńca. Sytuacja ta otwierała drogę do wystąpienia tym razem Habsburga, już jako cesarza, przeciwko Szwedom, których można było uznać za naruszających porządek

²⁶ Zob. instrukcja dla Schwerina i Weimanna na rokowania z królem szwedzkim 11 maja 1658 r. UA VIII, ss. 242–243; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, s. 372

²⁷ W końcu 1657 r. Wolfsburg z Hoverbeckiem. M. Hein, *Johann v. Hoverbeck. Ein Diplomatleben aus der Zeit des Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1925, s. 98. 21 i 22 stycznia 1658 Schwerin konferował ze Schlippenbachem w Neubrandenburgu. UA VIII, ss. 238–240, UA XXIII, 1, 569 n. oraz w kwietniu 1658 r. w Prenzlau. UA VIII, ss. 241–242; UA XXIII, 1, s. 578 n., 581 n.; Lisola, *Berichte LXXXIX*, ss. 362–363; M. Philippon, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 282–283; M. Hein, *Otto von Schwerin*, ss. 120–121, 123–127; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 374–375, 377. Zob. też korespondencja między Schlippenbachem a elektorem w lutym i marcu 1658 r. UA VIII, ss. 240–241.

²⁸ Protokół z konferencji Schlippenbacha ze Schwerinem z 21 i 22 stycznia 1658. UA VIII, ss. 239–240; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 375, 377. Karol Gustav do Schlippenbacha, 5 kwietnia 1658. UA XXIII, 1, ss. 578, 581, 586.

²⁹ C. G. Weibull, *Freden i Roskilde*, s. 85 n.; A. Stade, *Till Roskildefredens problematik*, ss. 185–196, 81–113; H. Terlon, *Pamiętniki ambasadora Ludwika XIV przy królu Szwecji Karolu X Gustawie 1656–1660*, Przetł., opr., wstęp Ł. Częściak, Wrocław 1999, ss. 81–113.

³⁰ Moerner, 123 a–c; Pufendorf, FV, VII, ss. 17–20. Ze względu jednak na zakończenie działań wojennych w lutym 1658 r. w Danii, nie został on zrealizowany. E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, s. 376; M. Hein, *Johann v. Hoverbeck*, s. 97; M. Hein, *Otto von Schwerin*, ss. 122–123.

³¹ Król szwedzki zarzucił wysłannikom brak odpowiednich pełnomocnictw, jak też prowadzenie nieprzyjaznej i podstępnej polityki wobec Szwecji. Schlippenbach do Schwerina, Flensburg, 23 czerwca 1657 st.v., UA VIII, ss. 243–244; UA XXIII, 1, s. 593f; Pufendorf F.V., 7, 57; M. Philippon, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 300–303; M. Hein, *Otto von Schwerin*, ss. 128–131; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 380–381.

Rzeszy, ze względu na działania ich wojsk w północnych Niemczech (przeciwko Danii, czy też Magdeburgowi, przyznanego w traktatach westfalskich Brandenburskich³²). Ponowne rozpoczęcie działań zbrojnych przez Karola Gustawa przeciwko Danii w sierpniu 1658 roku otworzyło drogę do wystąpienia koalicji. Działania armii sprzymierzonych, na której czele stanął Fryderyk Wilhelm, wnosząc do niej najliczniejszy 15-tysięczny kontyngent, rozpoczęły się w październiku 1658 roku, trwając do czerwca 1659 roku, i prowadzone były w Jutlandii oraz na wyspach duńskich³³. Wojna nadszarpnęła zasoby Fryderyka Wilhelma. Działania militarne Szwedów w Prusach Królewskich zimą 1659 roku, kiedy zdobyli oni Kwidzyn, Morąg, Brodnicę, Sztum, Miłakowo, Zalewo, przenosząc wojnę na tereny Warmii i księstwa pruskiego, wskazały na istniejące nadal z ich strony zagrożenie³⁴. Okoliczności te skłoniły Fryderyka Wilhelma do skorzystania z austriackiego planu uderzenia na szwedzkie posiadłości na Pomorzu. W zamiarach Fryderyka Wilhelma pojawił się nowy, atrakcyjny cel, jakim była koncepcja zdobycia na Szwedach Szczecina i ujścia Odry, zarówno jako trwałej zdobyczy, a przynajmniej jako karty przetargowej w przyszłych rokowaniach pokojowych ze Szwedami³⁵. Wojna, która przeniosła się w drugiej części 1659 roku na Pomorze, nie doprowadziła jednak do zdobycia Szczecina (od jego oblężenia odstąpiono w listopadzie 1659 r.³⁶), ale pozwoliła na zajęcie prawie całego szwedzkiego Pomorza³⁷.

Przedłużająca się jednak wojna, zagrażająca porządkowi w tej części Europy, tworzyć zaczęła klimat dla generalnego porozumienia w sprawie zawarcia powszechnego pokoju³⁸. Działania te, które przybrały postać porozumień mocarstw zewnętrznych, Niderlandów, Anglii, Francji, w postaci tzw. koncertów haskich³⁹,

³² M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, s. 295; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 378–379; UA XXIII, 1, s. 586.

³³ Korespondencja elektora z królem duńskim Fryderykiem październik 1658-lipiec 1659. UA VIII, ss. 592–606; G. Droysen, *Geschichte der preußischen Politik*, ss. 303–336; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 317–324; E. Opitz, *Österreich und Brandenburg*, ss. 117–207, 267–272; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 383–384, 385–387, 389–390.

³⁴ E. Opitz, *Österreich und Brandenburg*, ss. 265–267; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 393–394; J. Jacoby, *Boguslaus Radziwill*, ss. 67–92.

³⁵ E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 373–374; M. Hein, *Johann v. Hoverbeck.*, ss. 104–106.

³⁶ G. Droysen, *Geschichte der preußischen Politik*, ss. 336–351; E. Opitz, *Österreich und Brandenburg*, ss. 208–264; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 399–402

³⁷ Korespondencja elektora z cesarzem Leopoldem, dowódcami austriackimi R. de Montecuccoli i de Souches, kwiecień – grudzień 1659. UA VIII, ss. 390–415. Przebieg działań na Pomorzu. UA VIII, ss. 624–630; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 348–349; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 403–406.

³⁸ *Erlas an den Statthalter und die Geheimen Räte Hoverbeck, Canstein, Somnitz, Tornow, Weyman*, Wiburk 23 kwietnia 1659 w sprawie pokoju powszechnego oraz odpowiedzi radców z maja 1659 r., Prot. V, 468; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 330–334; M. Hein, *Johann v. Hoverbeck.*, ss. 102–103.

³⁹ Pierwszy układ zawarły 21 maja 1659 r. pozostające w porozumieniu Anglia i Francja z Niderlandami. Stanął on na gruncie zachowania postanowień pokoju w Roskildie, z zagwarantowaniem wolnego przepływu przez Sund. E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, s. 388. 24 lipca 1659 r. i 4 sierpnia 1659 r. miał miejsce drugi i trzeci koncert haski. M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 335–337, 340–344; É. Haumant, *La Guerre du Nord et la Paix d'Oliva 1655–1660*, Paris 1893, ss. 248–251; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 402–403.

zbieżne były generalnie z zamiarami Fryderyka Wilhelma. Akcji tej zaczęło sprzyjać włączenie się w te przygotowania Francji, która po zawarciu pokoju pirenejskiego z Hiszpanią (7 listopada 1659 r.), postrzegając konieczność interwencji w sprawy wojny, toczącej się na północy Europy, miała na względzie przede wszystkim uchronienie swojego sprzymierzeńca, króla szwedzkiego⁴⁰. W jesieni 1659 roku toczyły się intensywne przygotowania dyplomatyczne, mające również na celu znalezienie odpowiedniego dla wszystkich stron i uczestników konfliktu miejsca pokojowych rokowań. Ostatecznie zaakceptowano polską propozycję przeprowadzenia rokowań w klasztorze w Oliwie⁴¹. Zgodzono się również na pośrednictwo w rokowaniach Francji, występującej w trakcie wojny w roli stałego mediatora oraz mającej wpływ podczas niej na stosunki dyplomatyczne walczących stron⁴².

Uczestnictwo w konferencji oznaczało dla państw biorących w niej udział możliwość uczestniczenia w kształtowaniu porządku międzynarodowego po zakończonej wojnie. Z tej racji w obradach pokojowych, obok bezpośrednich stron konfliktu, Szwecji i Rzeczypospolitej oraz innych jego uczestników, jak Austria i Brandenburgia, wzięły udział poselstwa państw i władców dotkniętych wojną: duńskie, neuburskie, kurlandzkie. Pośrednio, poprzez kontakt z uczestnikami rokowań, wzgląd na ich przebieg oraz rezultaty miały Niderlandy⁴³. W konferencji oliwskiej nie uczestniczyła Moskwa, prowadząca przeciwko Szwedom wojnę odpryskową w Inflantach i Finlandii, jak też niezwiązana z żadnym z uczestników wojny bezpośrednim sojuszem, upoważniającym do wzięcia udziału w rokowaniach w Oliwie, a znajdująca się natomiast w wojnie z Rzeczpospolitą. Nie była obecna Kozaczyzna, która nie wykształciła uznanej podmiotowości międzynarodowej. Zabrakło również chana tatarskiego, biorącego udział w wojnie jedynie jako sojusznik wojskowy po stronie polskiej⁴⁴. Skutecznie został wyłączony z wojny, a tym samym z udziału w pokoju, książę siedmiogrodzki Jerzy Rakoczy⁴⁵.

Udział w wojnie z l. 1655–1660, do której elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm przystąpił jako uczestnik począwszy od 1656 roku, uprawniał go do

⁴⁰ É. Haumant, *La Guerre du Nord*, ss. 266–269; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 394–396, 406–407

⁴¹ M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, ss. 354–355; L. Kubala, *Wojny duńskie*, ss. 272–273; J. Włodarski, K. M. Kantorska, *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, Studia Gdańskie, t. 29, 2011, ss. 183–203; M. Hein, *Johann v. Hoverbeck*, ss. 107–109.

⁴² R. I. Frost, *After the Deluge*, ss. 106–130, 152–167; É. Haumant, *La Guerre du Nord*, ss. 78–80, 86–90, 102–106, 132–149, 166–168, 198–201, 213–215, 220–240, 265–283; A. Walewski, *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, t. 1, Kraków 1866, ss. 337–346; K. Piwarski, *Rywalizacja francusko-austriacka*, ss. 385–388, 410–420; M. Serwański, *Polityka Francji wobec Polski 1655–1660*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, ss. 21–39.

⁴³ L. Kubala, *Wojny duńskie*, ss. 273–330; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, s. 356.

⁴⁴ B. Baranowski, *Tatarszczyzna wobec wojny polsko-szwedzkiej w latach 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa 1957, ss. 484–489; D. Kołodziejczyk, *Stosunki polsko-tureckie w połowie XVII wieku*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, ss. 45–48.

⁴⁵ L. Kubala, *Wojna brandenburska*, ss. 155–184.

wzięcia udziału na prawach strony w rokowaniach pokojowych mających zakończyć wojnę⁴⁶. Pozwalało to elektorowi na podniesienie w nich wielu kwestii, dotyczących głównie interesów brandenburskich, które w jego przekonaniu powinny być objęte konwencją pokoju generalnego. Jeszcze w instrukcji przygotowanej na planowane rokowania, elektor wskazał na sprawy, które uważał za istotne. Należały do nich dopuszczenie Danii do rokowań na prawach strony, a osobno dążenie do zachowania w rękach duńskich Öresundu. Drugim celem było doprowadzenie do zawarcia jednego pokoju powszechnego oraz unikanie oddzielnego pokoju polsko-szwedzkiego, jak również niedopuszczenie do jakichkolwiek działań, które mogłyby być ze szkodą dla wyznania ewangelickiego. Wobec pretensji Szwedów powinna być ustanowiona, zdaniem elektora, powszechna gwarancja koalicjantów. Polska nie powinna sprzeciwiać się cesji praw króla do tronu szwedzkiego, natomiast Szwedzi – w jakikolwiek sposób, czy w drodze własności, hipoteki czy też ekspektatywy – nie powinni otrzymać praw do Prus Królewskich, jak też domagać się jakiegokolwiek odszkodowania pieniężnego od Polski, albowiem, w przekonaniu Fryderyka Wilhelma, nie nabyli oni do Prus Królewskich żadnego tytułu; nie postrzegał także elektor konieczności jednoczesnej cesji praw Polski do Inflant. Ponadto jednym z ogólnych postanowień pokojowych miało być zachowanie przez księcia kurlandzkiego, uwięzionego przez Szwedów, praw do swojego księstwa⁴⁷. Pełnomocnicy elektorscy powinni także mieć na uwadze pełną restytucję księcia Bogusława Radziwiłła. W szczególny sposób elektor określił swoje własne żądania. Przede wszystkim dotyczyły one wynagrodzenia szkód doznanych ze strony Szwedów podczas wojny, zwłaszcza na Pomorzu, poniesionych w związku z obciążeniami finansowymi nakładanymi na miasta, prowincje i poddanych elektora. Szczególną uwagę mieli poświęcić negocjatorzy brandenburscy sprawie Elbląga, w której powinni stać twardo na stanowisku porozumień z Polską, zwłaszcza w kwestii wydania elektorowi tego miasta, co miało o tyle istotne znaczenie, że Elbląg zajęty był przez Szwedów. Wskazywał również elektor na potrzebę objęcia pokojem powszechnym starostwa drahimskiego, aby urzeczywistnić sprawę jego posiadania⁴⁸. Ponadto elektor podnosił konieczność uzyskania od Szwedów Szczecina

⁴⁶ Już w styczniu 1659 r., spodziewając się rozpoczęcia rokowań pokojowych elektor wyznaczył swoich pełnomocników, wystawiając instrukcję. *Instrukcja dla pełnomocników brandenburskich na rokowania pokojowe Johanna von Hoverbecka, Lorenza Christopha von Somnitza i Albrechta von Ostau z 13 stycznia 1659 r.* Określił w niej elektor kogo uważa za stronę pokoju. „Als *Principalen* sind zu de Tractaten zuzulassen ale Souveraine so wirklich die Waffen in diesen Kriegen führen, also namentlich auch Dänemark (...) Moscau und Siebenbürgen sind nicht wol auszuschliessen; Tataren und Kosaken dagegen *nicht als Principalen zu consederiren*, sondern als Adhaerenten und Untersassen“ von Polen. (...) Sollten die preussischen Stände versuchen, bei den Tractaten sich zu betheiligen, so sollen die Gesandten *ihnen andeuten, dass sie sich dannen zu begeben* und sie an die landesväterliche Fürsorge des Kurf. verweisen; ebenso, wenn die Stadt Elbing Abgeordnete schicken sollte“. UA VIII, s. 687.

⁴⁷ Siostra elektora, Louise Charlotte była zamężna za księciem kurlandzkim Jakubem, z którym razem uwięziona była od października 1658 r. przez Szwedów w Narwie. E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, s. 386.

⁴⁸ *Instrukcja dla pełnomocników brandenburskich na rokowania pokojowe Johanna von Hoverbecka, Lorenza Christopha von Somnitza i Albrechta von Ostau z 13 stycznia 1659 r.*, UA VIII, ss. 687–688.

i ujścia Odry, które wskutek udziału elektora w wojnie przeciwko Szwedom od 1657 roku, stały się celem jego dążeń. Obok tego – przedmiotem zainteresowania delegacji brandenburskiej – winny być zawarte podczas wojny w 1657 roku porozumienia z Polską w Welawie i Bydgoszczy⁴⁹.

Ta ostatnia sprawa, niewyartykułowana na samym wstępie listy brandenburskich postulatów na rozpoczęcie w styczniu 1660 roku rokowania, znalazła się jednak pośród kwestii, jakie miały być w ich trakcie poruszone. Zasadniczym impulsem akcji brandenburskiej, zmierzającej do wprowadzenia sprawy traktatów z Rzeczpospolitą z 1657 roku pod rokowania oliwskie, było żądanie strony szwedzkiej do zerwania wszelkich porozumień zawartych w czasie wojny, zwłaszcza sojuszy wojskowych, skierowanych przeciwko Szwecji, do których porozumienia welawsko-bydgoskie zaliczano, a tym samym wykluczenia ich spod zawieranego pokoju⁵⁰. Stanowisko Szwedów prowadziło do przekreślenia możliwości realizacji postanowień, zawartych przez elektora z Rzeczpospolitą, w szczególności zawarcia przez niego znajdującego się w rękach szwedzkich Elbląga, przyznanego mu traktatem bydgoskim⁵¹. Nieuznanie tego traktatu przez Szwecję stwarzało możliwość przekazania Elbląga na mocy pokoju powszechnego z powrotem Polsce, na co poniekąd po stronie polskiej liczone⁵². Kwestionowanie ponadto przez Szwecję układów elektora z Polską z 1657 roku, pozostawienie ich poza pokojem oliwskim, podważało – w domyśle elektora – skuteczność tych porozumień. Traktaty z Rzeczpospolitą pozostawałyby w takiej sytuacji nadal jedynie dwustronnym sojuszem

⁴⁹ *Die Speciellen Forderungen der Kurf. betreffend, hat natürlich vorerst Schweden den durch Welauer Vertrag geschaffenen Zustand in Preussen in aller Form anzuerkennen. Instrukcja dla pełnomocników brandenburskich na rokowania pokojowe Johanna von Hoverbecka, Lorenza Christoph'a von Somnitza i Albrechta von Ostau z 13 stycznia 1659 r.*, UA VIII, s. 688

⁵⁰ Pufendorf, F. V., 8, & 75; *Acta Pacis Olivensis inedita*, Hrsg. von J. G. Böhm, Bd. 1. *Diarium Pacificationis Olivensis*, Vratislaviae 1763, ss. 86–87; W. Rudawski, *Historia polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660*, Petersburg 1855, t. 2. ss. 404, 417; UA VIII, ss. 687–734; Lisola, *Berichte*, CLXII, s. 543; A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, ss. 201–219; L. Kubala, *Wojny duńskie*, ss. 314, 315.

⁵¹ Po stronie szwedzkiej podnoszono zagrożenia, jakie związane byłyby z przekazaniem miasta elektorowi. Wskazywano, że odstąpienie Elbląga ma być karą dla tego miasta za jego postawę przychylną Szwedom, którzy udzielili miastu korzystnych przywilejów. Powołując się z kolei na przywileje inkorporacyjne króla Kazimierza Jagiellończyka dla miast pruskich, podnoszone przez Gdańsk, żądali amnestii dla tego miasta. Na koniec podnosili argumenty, że względy bezpieczeństwa, zabezpieczenia pokoju wskazują raczej na potrzebę przekazania bardziej miasta Polsce niż elektorowi. Nie zgadzali się też na wykupienie wykupienia Elbląga przez gdańszczan za kwotę 400.000 talarów przewidzianych rewersem elektora z Bydgoszczy. Takiemu zresztą rozwiązaniu sprzeciwiali się również wysłannicy Elbląga, obawiając się *tam acerbos habere dominos*. Relacja wysłanników brandenburskich, 17 kwietnia 1660, UA VIII, s. 731–732. Pufendorf, F. V., 8, & 75; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, ss. 86–87; S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing in den Jahren 1698/99. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Polens und Brandenburgs*, Elbinger Jahrbuch, H. 7, 1928, s. 39.

⁵² Zbliżający się koniec wojny, a tym samym odsunięcie zagrożenia od Rzeczypospolitej, ostudziło gotowość strony polskiej do ustępstw terytorialnych poczynionych na rzecz elektora w traktacie bydgoskim. Wskazywano, że jeśli elektor chciał pozyskać Elbląg, był zobowiązany do jego zdobycia od Szwedów. Zob. UA VIII, XXIII, L. Kubala, *Wojny duńskie*, ss. 315, 321; S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing*, s. 39.

wojskowym, pozbawionym gwarancji międzynarodowych, którego trwałość zależna byłaby zawsze od woli stron układu. Należy jednocześnie podkreślić, że o ile ze strony brandenburskiej, ze względu na osobisty charakter władzy elektora, były one porozumieniami ostatecznymi, o tyle w przypadku strony polskiej, układy wawelski i bydgoski, były w rzeczywistości jedynie umowami zawartymi przez króla⁵³, którym asekurację dali 19 listopada 1657 roku senatorowie zebrani na radzie senatu w Poznaniu⁵⁴. Dla swej sankcji wymagały one jeszcze zatwierdzenia sejmu, który dokonał tego dopiero w sierpniu 1658 roku⁵⁵. Podobnie było z manifestem króla Jana Kazimierza z 30 sierpnia 1658 roku, oznajmującym poddanym pruskim o przekazaniu władzy w Prusach Książęcych elektorowi na zasadzie *iure supremi directique domini* i zwalniającym z przysięgi wierności wobec Rzeczypospolitej⁵⁶, którego wydania pilnowała zapobiegliwa dyplomacja brandenburska⁵⁷.

Działania te nie rozwiąły jednak po stronie elektora wszystkich obaw. Przede wszystkim związały były one z wykonaniem traktatów. Elektor, mimo wyraźnych zapewnień umownych, nie otrzymał obiecanych subsydiów na dalsze prowadzenie wojny⁵⁸. Wysłano go natomiast do Danii, w której zmuszony został w zasadzie przejąć, wraz z wojskami habsburskimi, ciężar prowadzenia wojny przeciwko

⁵³ Dolezel, nr 42; Lisola, *Berichte*, LV–LXXXIV, ss. 260–358.

⁵⁴ Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, Vol. 388, nr 169, k. 333.

⁵⁵ Zgodę Rzeczypospolitej na te działania królewskie uzyskano poniekąd podstępnie, kiedy w czasie sejmu w 1658 r., zwołanego podczas trwającej ciągle wojny ze Szwecją, a w obliczu zbliżającej się konieczności rozprawy zbrojnej z Moskwą, sprawę ustępstw wobec elektora, dotyczących zarówno lenna pruskiego, jak i łęborsko-bytowskiego, ale także innych, jak chociażby ustąpienia Elbląga oraz zastawu starostwa drahimskiego, kryjących się pod nazwą niezbędnego sojuszu – załatwiono przyjęciem konstytucji, w której sumarycznie i ogólnie przyjęto oraz aprobowano wszelkie pakta zawarte z elektorem w roku poprzednim. *Pacta perpetui faederis za medycją Cesarza Imci Chrześcijańskiego, a Panow Rad przy boku naszym będących konsensem, dnia 17 września w blisko przeszłym roku 1657 przez Komissarzy nasze (...) z Komissarzami Kurfiršta Imci Brandenburskiego, naszym, y całej Rzeczyp: imieniem uczynione y zawarte, y potom w Bydgoszczy Dnia 6 listopada w tymże roku z dokładnymi w punktach do Nas odesłanych, postanowieniem ratyfikowane, y zobopolnie poprzysiężone, autoritate praesentis Conventus, za iednostayną zgodą Wszech Stanow, we wszystkich punktach, klauzulach, paragrafach, artykułach approbiemy, y aby we wszystkich cale y nienaruszone zachowane, y wczym ieszcze dalszey exekucyi potrzebują do skutku integre przywiedzone były, vigore praesentis Conventus postanawiamy y restitutionem dobr tym, którym vigore eorundem pactorum należą, podług skryptu ad archiwum danego, który powagą tego Seymu approbiemy eademque fide publica assekuruiemy. Aprobacja pactorum z kurfisztem Imcią Brandenburskim, Volumina Legum, Wyd. 2, t. 4, Petersburg 1859, s. 239; L. Kubala, *Wojny duńskie*, ss. 69–71, 75–76. B. Szymczak, *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią*, ss. 257–281; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy*, ss. 30–36; D. Makilla, *Zniesienie Hołdu Pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennei wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 23, 2016, s. 150.*

⁵⁶ Dolezel, nr 47, ss. 213–215.

⁵⁷ Lisola, *Berichte*, CIX, s. 439–440; Kurfürst nach Köngin, 3/13 sierpnia 1658, UA VIII, ss. 286–287; B. Wachowiak, *Jeszcze w kwestii traktaty wawelsko-bydgoskie z 1657 roku a stany Prus Książęcych*, w: *Aere Perennius. Profesorowi Gerardowi Labudzie dnia 28 XII 2001 roku w hołdzie*, Poznań 2001, ss. 143–158; B. Szymczak, *Stosunki Rzeczypospolitej*, ss. 279–281.

⁵⁸ *Conventio specialis* z 19 września 1657 r. GStA PK, *Staatsverträge Polen*, nr 2-5 (M); Dogiel, IV, nr 329–333, ss. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, nr 41, ss. 193–196; A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, ss. 123–134; F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag*, ss. 1–20; L. Kubala, *Wojna brandenburska*, ss. 255–258; Pufendorf, F. V, 5; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, ss. 298–302.

Szwedom⁵⁹. Pomimo z kolei jasnych zobowiązań Rzeczypospolitej, poczynionych w traktacie bydgoskim⁶⁰, strona polska zaczęła uchylać się od możliwości przekazania elektorowi Elbląga⁶¹ oraz starostwa drahimskiego⁶², stanowiących zabezpieczenia zobowiązań finansowych Rzeczypospolitej na poczet wydatków elektora brandenburskiego za jego udział, po 1657 roku, w wojnie przeciwko Szwecji⁶³. Dla pilnego i bystrego obserwatora meandrow polskiej polityki, a do takich z całą pewnością zaliczał się elektor Fryderyk Wilhelm, działania strony polskiej mogły nasuwać niedobre skojarzenia, jak też wywoływać jednoznaczne obawy o los zawartych porozumień. Ponadto źródłem niepokoju Fryderyka Wilhelma mogły być z pewnością postanowienia traktatu welawskiego. Zawarte w nim ograniczenia, zwłaszcza konieczność uzyskania przez elektora potwierdzenia traktatu przez króla i Rzeczypospolitą po każdorazowej zmianie na tronie polskim, czynić mogły najważniejsze osiągnięcie elektora – zwolnienie z podległości lennej wobec Rzeczypospolitej i uzyskaną w jego wyniku niezależność polityczną w księstwie – jedynie czasową, jak też warunkową⁶⁴. Pomimo solenności zawartych w nich postanowień,

⁵⁹ Lisola, *Berichte LXXXI–LXXXVIII*, ss. 334–361 i XCIII, ss. 369–384; M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst*, Bd. 1, E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, I, ss. 298–302; L. Kubala, *Wojny duńskie*, ss. 1–25, 160–183; E. Opitz, *Österreich und Brandenburg*, ss. 79–97, 117–120.

⁶⁰ Uzyskanie Elbląga przez elektora było przedmiotem rokowań, które doprowadziły do zawarcia traktatu welawskiego. Sprawa ta nie została jednak wówczas załatwiona. Elektor do Hoverbecka, Königsberg 10 września 1657. UA VIII, ss. 216–217. Po zawarciu traktatu welawskiego elektor podjął zabiegi o uzyskanie Elbląga (*cum territorio et redditibus omnibus*), jako odszkodowania za wyższy niż przewidywany sojuszem welawskim udział w dalszej wojnie po stronie Polski przeciwko Szwedom. Elektor do Hoverbecka, Königsberg 10 września 1657. UA VIII, s. 218. Zabiegi elektora spotkały się z przychylnym stanowiskiem króla, który wyraził gotowość odstąpienia elektorowi Elbląga pod warunkiem zachowania połowy cła elbląskiego. Hoverbeck do elektora, Warszawa, 2 października 1657, UA VIII, ss. 219–220. Na spotkaniu w Bydgoszczy, do którego doszło pod koniec października 1657 r., zawarto porozumienie, w którym Elbląg odstąpiono elektorowi. GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 2–5 (M); Dogiel, IV, nr 329–333, ss. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, nr 42–46, ss. 198–211. W wydanym w Bydgoszczy 6 listopada 1657 r. rewersie, elektor Fryderyk Wilhelm zobowiązał się do zwrócenia Polsce Elbląga za sumę 400.000 talarów oraz zmniejszenie o 500 jeźdźców pomocy wojskowej, określonej w traktacie welawskim oraz zwróceniu miasta Elbląga po zniszczeniu jego umocnień. Dogiel, IV, nr 329–333, ss. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, nr 44, s. 208. F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag*, ss. 10–14; L. Kubala, *Wojna brandenburska*, ss. 255–258.

⁶¹ W związku z tym, że Elbląg od 1655 r. pozostawał w rękach szwedzkich wypełnienie postanowień traktatu bydgoskiego było niemożliwe. Próby zajęcia Elbląga przez wojska brandenburskie z zaskoczenia w 1658 i 1659 r. okazały się nieudane, także wskutek słabego współdziałania wojsk polskich. S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing*, s. 38; A. Kamińska, *Brandenburg-Prussia and Poland*, ss. 22–26; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy*, ss. 45–56.

⁶² Dodatkowe postanowienie do konwencji specjalnej welawskiej w sprawie starostwa drahimskiego. AGAD, MK, KK, Bd. 196, ss. 170–171; Dogiel, IV, s. 495, nr 330; Dolezel, nr 45, ss. 209–210; W. Lemke, *Das Amt Draheim 1668–1689*, *Baltische Studien*, NF 40, 1938, ss. 201–205; A. Kamińska, *Brandenburg-Prussia and Poland*, ss. 28–29; Ch. Motsch, *Grenzesellschaft und frühmoderner Staat. Die Starostei Draheim zwischen Hinterpommern, der Neumark und Großpolen (1575–1805)*, Göttingen 2001; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy*, ss. 38–45.

⁶³ D. Makiłła, *Między Welawą a Królewcem*, ss. 129–143; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy*, ss. 23–29.

⁶⁴ Do ograniczeń tych zaliczały się postanowienia dotyczące sukcesji w księstwie, renowacji lenna, *homiagium eventuale* stanów pruskich, a przede wszystkim art. 21, zawierający postanowienia o konieczności potwierdzenia (konfirmacji) ważności traktatów po każdorazowej zmianie na tronie polskim. Warunek ten mógł mieć znaczenie dla trwałości pozycji elektora w Prusach. *quotiescunque novus rex Poloniae electus fuerit, aut dux Prus-*

traktaty z 1657 roku nie musiały się bynajmniej ostać we wzajemnych stosunkach politycznych⁶⁵. Ich dalsze obowiązywanie uzależnione było od zgody strony polskiej. Można z całą pewnością stwierdzić, że Fryderyk Wilhelm był chyba jednym z nielicznych ówczesnych statystów świadomym w pełni wagi i znaczenia zawartych tam porozumień. Wyczuwał ich wartość, ale znał jednocześnie ich słabości⁶⁶. Zdawał sobie sprawę, że jedynie aktywność w stosunkach z Rzeczpospolitą oraz zwłaszcza na terenie księstwa pruskiego⁶⁷, dokonywanie kolejnych formalnych, ale spektakularnych działań, prowokowanie sytuacji, zmuszających do niekorzystnych zachowań, czy też stwarzanie politycznych i prawnych precedensów, wpływających na obniżenie pozycji i autorytetu Rzeczypospolitej, - pozwalały uzyskiwać mu przewagę zarówno w relacjach wewnętrznych, jak i we wzajemnych stosunkach z Rzeczpospolitą po 1657 roku. Sprawdzając granice wytrzymałości i ustępliwości Rzeczypospolitej, uzyskiwał natomiast utrwalenie i wzmocnienie swojej pozycji w księstwie. Z tego też względu traktaty welawsko-bydgoskie zostały włączone w krąg spraw, które podjął miała w trakcie rokowań delegacja brandenburska.

INSTYTUT POLSKIEJ HISTORII
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

siae in ducatum successerit, ab utraque parte renovabitur confirmabiturque iuramento desuper praestito, per deputatos in animam principalium iurantes. Et si pars alterutra hic conventioni et foederi contraverit, et decenter admonita satisfacere neglexerit, pars laesa monere tenebitur mediatores, ac serenissimus reges et status in articulos sequenti nominatos, et eorum curam adhibere procurandae satisfactioni, et huic stabiliendae concordiae rationi, utraque pars sedulo insistet, ut omnia amicabiliter aequis modis componantur. GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); Dogiel, IV, nr 327–328, ss. 486–493; Moerner, nr 121a, 121b; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; Dolezel, nr 40–41, ss. 184–196; D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem*, ss. 107–124; Lisola, *Berichte*, LV–LXXXIV, ss. 260–358; A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, ss. 123–134. Praktyka późniejsza to pokazała. A. Kamińska, *Brandenburg-Prussia and Poland*, s. 18–161; D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem*, ss. 125–143; idem: *Traktat welawski*, ss. 396–397; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy*, s. 84 n.

⁶⁵ R. Frost, *The Northern Wars. Wars. State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow 2000, ss. 3–12; idem, *After the Deluge*, ss. 32–46; D. Makiła, *Traktat welawski*, ss. 387–402.

⁶⁶ Zob. wypowiedzi elektora Fryderyka Wilhelma w swoim testamentie politycznym z 1667 r., a więc z okresu krótko po zawarciu traktatów, ale już po ustabilizowaniu swojej władzy w Prusach Książęcych, dokonanej w następstwie tych postanowień. Zwracał w nim elektor na wagę i znaczenie dla domu Hohenzollernów porozumień zawartych z Polską, polecając swoim następcom utrzymanie dobrych stosunków z Rzeczpospolitą, jako ważnych dla zachowania zdobyczy. *Politische Testamente der Hohenzollern*, hg. V. R. Dietrich, München 1981, s. 63. Kontrowersje wokół słów elektora zob. J. Paczkowski, „Rzeczpospolita nie wymierająca nigdy”. *Przyczynek do krytyki tekstu testamentu politycznego Wielkiego Elektora z roku 1667*, Lwów 1925, ss. 1–8; B. Wachowiak, *A jednak Rzeczpospolita „nie wymierająca nigdy” w testamentie elektora Fryderyka Wilhelma z roku 1667*, *Studia Źródłoznawcze*, 1985, t. 29, ss. 147–155.

⁶⁷ A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy*, s. 30 n; D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem*, ss. 125–143; B. Wachowiak, *Jeszcze w kwestii traktaty welawsko-bydgoskie*, ss. 148–150; idem, *U źródeł genezy*, ss. 88–94.

Dariusz Makilla, *Preußische Sache im Vertrag von Oliva vom 3. Mai 1660. T.1. Die Beendigung der Kriegshandlungen und Vorbereitungen Brandenburgs auf Friedensverhandlungen (1657–1659/1660)*

Zusammenfassung

Der Vertragsabschluss zwischen der Republik Polen und dem Kurfürsten von Brandenburg in Wehlau und Bromberg im Jahre 1657 war ein Wendepunkt in dem 1655 begonnenen polnisch-schwedischen Krieg. Den Preis für das Abtreten des Lehens des Herzogtums Preußen bezahlte der Kurfürst von Brandenburg Friedrich Wilhelm mit dem Beitritt zur antischwedischen Koalition. Er führte eine vorsichtige und ausgewogene Politik, deren Ziel war, seine politische Position durch militärischen Anteil sowie diplomatische Handlungen zu verbessern. Ein weiteres Ziel seiner Politik war, die größten Profite aus dem Krieg zu ziehen und die neuen Gebiete einzunehmen. Angesichts der Bemühungen um den Abschluss des Friedensvertrags, der zum Kriegsende geführt hätte und den Weg zu einer neuen politischen Ordnung im Mittel- und Nordeuropa geöffnet hätte, trat der Kurfürst Friedrich Wilhelm, der damals die Position einer Konfliktpartei hatte, mit seinen eigenen Vorschlägen für Friedensverhandlungen in Oliva auf. Unter den Forderungen Brandenburgs war u.a. die Einführung des allgemeinen Friedens in Bezug auf die Beschlüsse der Verträge mit Polen in Wehlau und Bromberg im Jahre 1657. Seiner Auffassung nach hätte dies ihnen internationale Sicherheit verschaffen.

Übersetzt von *Alina Kuzborska*

Dariusz Makilla, *The Prussian case in the Treaty of Oliwa of 3 May, 1660, Part 1. The end of hostilities and Brandenburg's preparations for peace negotiations (1657–1659 / 1660)*

Summary

The conclusion of treaties by the Republic of Poland and the Elector of Brandenburg in Welawa and Bydgoszcz in 1657 was a turning point in the Polish-Swedish war, begun in 1655. The elector of Brandenburg, Frederick Wilhelm, joined the anti-Swedish coalition in exchange for exemption from subordination to Prussia. Conducting a prudent and balanced policy, he aimed to increase his political position through both military participation and diplomatic efforts. The goal of Frederick Wilhelm's policy was to achieve the greatest possible benefits in the ongoing war, including acquiring territorial gains. Faced with efforts to conclude a general peace that would end the war, at the same time opening the way towards creating a new political order in the central and northern part of Europe, Elector Frederick Wilhelm, who gained the position of a party to the conflict, made his own proposals for peace negotiations planned in Oliwa. Among Brandenburg's postulates was, amongst other things, the issue of extending the provisions of treaties concluded in 1657 with Poland in Welawa and Bydgoszcz, which would also create international guarantees for them.

Translated by *Aleksander Pluskowski*

Prof. nadzw. dr hab. Dariusz Makilla
Katedra Powszechnej Historii Ustroju i Prawa
Wydział Prawa i Administracji
Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie
dmakilla@wp.pl

Źródła archiwalne

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem,

Staatsverträge Polen, nr 1b, 2-5 (M)
Etats-Ministerium, 121a, Paket 3426
Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie, Vol. 388.

Źródła drukowane*Acta Pacis Olivensis*

1763 *Acta Pacis Olivensis inedita inedita*, hrsg. von J. G. Böhm, Bd. 1. *Diarium Pacificationis Olivensis*, Vratislaviae.

Die Berichte des kaiserlichen Gesandten

1887 *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, hrsg. von A. F. Pribram, Archiv der Österreichischen Geschichte, Bd. 70.

Dogiel Maciej

1764 *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno.

Moerner Theodor von

1867 *Kurbrandenburgs Staatsvertäge 1600–1700*, Berlin.

Dolezel Stephan u. Heidrun

1971 *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1. *Polen und Litauen*, Köln.

Politische Testamente der Hohenzollern

1981 *Politische Testamente der Hohenzollern*, hrsg. von V. R. Dietrich, München.

Protokolle und Relationen

1907 *Protokolle und Relationen des Brandenburgischen Geheimen Rates aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, hrsg. von O. Meinardus, Bd 5. (1655–1659), Leipzig.

Pufendorf Samuel

1695 *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin.

Rudawski Wawrzyniec

1855 *Historia polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660*, t. 2, Petersburg.

Terlon Hugues de

1999 *Pamiętniki ambasadora Ludwika XIV przy królu Szwecji Karolu X Gustawie 1656–1660*, Przetł., opr., wstęp Ł. Częściak, Wrocław.

Urkunden und Actenstücke

1866–1928 *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 2–3, 7–8, 15, 23, hrsg. von B. E. Simon, H. Peter, B. Erdmannsdörffer, K. Breysig, M. Hein, Berlin.

Volumina Legum

1859 *Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzki, t. 4, Petersburg.

Opracowania

Augusiewicz Sławomir

2004 *Skład i liczebność stałej armii w Prusach Książęcych w latach 1656–1660*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1 (243), ss. 27–47.

Baranowski Bohdan

1957 *Tatarszczyzna wobec wojny polsko-szwedzkiej w latach 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa, ss. 453–489.

Droysen Johann Gustav

1871 *Geschichte der preußischen Politik*, Tl. 3. *Der Staat des großen Kurfürsten*, Bd. 2, Leipzig.

Duchhardt Heinz, Wachowiak Bohdan

1998 *Um die Souveränität des Herzogtums Preussen. Der Vertrag von Wehlau 1657*, Studien zur Internationalen Schulbuchforschung Bd 82/B/V, ss. 7–21.

Eilers Eilhart

1935 *Friedrich von Jena. Ein Beitrag zur politischen Geschichte des Großen Kurfürsten*, Berlin.

Erdmannsdörffer Bernhard

1869 *Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preussischer Staatsmann im 17. Jahrhundert*, Berlin.

Frost Robert I.

1993 *After the Deluge. Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge.

2000 *The Northern Wars. Wars. State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow.

Hasencamp Xaver von

1857 *Der Wehlauer Vertrag und die Souveränität Preußens*, Der Neuen Preußischen Provinzial-Blätter, andere Folge, Bd. 12, ss. 231–272.

Haumant Émile

1893 *La Guerre du Nord et la Paix d'Oliva 1655–1660*, Paris.

Hein Max

1925 *Johann v. Hoverbeck. Ein Diplomatenleben aus der Zeit des Grossen Kurfürsten*, Königsberg.

1929 *Otto von Schwerin. Der Oberpräsident des Großen Kurfürsten*, Königsberg.

Jacobsohn Sergej

1928 *Der Streit um Elbing in den Jahren 1698/99. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Polens und Brandenburgs*, Elbinger Jahrbuch, H. 7, ss. 1–148.

Jacoby Jörg

1979 *Boguslaus Radziwiłł. Der Statthalter der Grossen Kurfürsten in Ostpreussen*, Marburg.

Kalicki Bernard

1878 *Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski*, Kraków.

Kamiński Andrzej

1995 *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn.

1998 *Nominacja Bogusława Radziwiłła na urząd namiestnika Prus Książęcych w 1657 r.*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1 (219), ss. 119–125.

2002 *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań.

2007 *Początki suwerenności Hohenzollernów brandenburskich w Prusach Książęcych*, Zapiski Historyczne, t. 72, z. 4, ss. 23–39.

Kamińska Anna

1983 *Brandenburg-Prussia and Poland. A Study in Diplomatic History (1669–1672)*, Marburg/Lahn.

Kamińska-Linderska Anna

1960 *Lenno Łębork i Bytów na tle stosunków polsko-brandenburskich (1657–1670)*, Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. 6, z. 1, ss. 72–80.

Kausche Dietrich

1940 *Zur Geschichte der brandenburgisch-preussischen Statthalter*, Forschungen zur Brandenburgisch-Preussischen Geschichte, 52, ss. 1–25.

Koch Friedrich

1906 *Bromberger Staatsvertrag zwischen der Großen Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem*

König Johann Kasimir von Polen in Jahre 1657, Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für den Provinz Posen, 21, ss. 1–20.

Kołodziejczyk Dariusz

1996 *Stosunki polsko-tureckie w połowie XVII wieku*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wójcicka, Kielce, ss. 41–48.

Kubala Ludwik

1917 *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów.

1922 *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*, Lwów.

Mączak Antoni

1976 *Historia Pomorza*, T.2. Cz.1. (1464/66–1648/57), Poznań.

Lemke Werner

1938 *Das Amt Draheim 1668–1689*, Baltische Studien, NF 40, ss. 201–224.

Lohmeyer Karl

1891 *Die Entwicklung der ständischen Verhältnisse in Preußen bis zur Gewinnung der Souveränität durch den Grossen Kurfürsten*, Königsberg.

Makilla Dariusz

1998 *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno-prawne*, Toruń.

2001 *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń, ss. 387–402.

2015 *Zniesienie hołdu pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennei wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 22, ss. 139–151.

Małek Janusz

1992 *Absolutystyczny zamach stanu w Prusach Książęcych w roku 1663*, w: *Balticum. Studia z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku, ofiarowane Marianowi Biskupowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, pod red. Z. H. Nowaka, Toruń, ss. 207–219.

Motsch Christoph

2001 *Grenzgesellschaft und frühmoderner Staat. Die Starostei Draheim zwischen Hinterpommern, der Neumark und Großpolen (1575–1805)*, Göttingen.

Opgenoorth Ernst

1971 *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. Erster Teil: 1620–1660*, Göttingen.

Opitz Eckard

1969 *Österreich und Brandenburg in Schwedisch-Polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänemark und Pommern*, Boppard/Rhein.

Paczkowski Józef

1925 „Rzeczpospolita nie wymierająca nigdy”. Przyczynek do krytyki tekstu testamentu politycznego Wielkiego Elektora z roku 1667, Lwów, ss. 1–8.

Philippon Martin

1897 *Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 1, Berlin.

Piawski Kazimierz

1946 *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk.

1957 *Stosunki szwedzko-brandenburskie a sprawa polska w czasie pierwszej wojny północnej*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 1, Warszawa, ss. 421–451.

Pribram Alfred Francis

1894 *Franz Paul Freiherr von Lisola 1613–1674 und die Politik seiner Zeit*, Leipzig.

Rachel Hugo

1905 *Der Große Kurfürst und die ostpreußischen Stände 1640–1688*, Bd. 24, H. 1, Leipzig.

Serwański Maciej

1996 *Polityka Francji wobec Polski 1655–1660*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce, ss. 21–39.

Stade Arne

1965 *Till Roskildefredens problematik. Några randanteckningar*, w: *Carl X Gustaf och Danmark. Källkritik och krigshistoria*, red. A. Stade, Stockholm.

Szwagrzyk Józef

1965 *Ludność Prus Księżęcych wobec traktatu welawsko-bydgoskiego 1657–1688*, w: *O naprawę Rzeczypospolitej XVII–XVIII. w., Prace ofiarowane Władysławowi Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Warszawa, ss. 177–187.

Szymczak Barbara

2002 *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami księżęcymi w latach 1648–1658 w opinii i działaniach szlachty korbanej*, Warszawa.

Wachowiak Bogdan

1983 *Polityka Brandenburgii-Prus wobec Polski w latach 1618–1763*, *Roczniki Historyczne*, R. 49, ss. 49–89.

1985 *A jednak Rzeczpospolita „nie wymierająca nigdy” w testamencie elektora Fryderyka Wilhelma z roku 1667*, *Studia Źródłoznawcze*, t. 29, ss. 147–155.

1991 *Die schwedisch-polnischen Konflikte und die brandenburgischen Kurfürsten im Herzogtum Preussen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, *Forschungen zur Brandenburgisch-Preußische Geschichte*, Neue Folge, Bd. 1, H. 2, ss. 145–159.

1993 *U źródeł genezy stanowiska namiestnika w Prusach Księżęcych w 1657 r.*, w: *Sesja naukowa: Strefa bałtycka w XVI–XVIII w.*, red. J. Trzoska, Gdańsk, ss. 83–94.

1998 *Polsko-brandenburski traktat w Welawie w 1657 roku. Geneza, postanowienia i następstwa*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego*, nr 234, *Szczecińskie Studia Historyczne*, nr 11, ss. 13–29.

2001 *Jeszcze w kwestii traktatu welawsko-bydgoskiego z 1657 roku a stany Prus Księżęcych*, w: *Aere Perennius. Profesorowi Gerardowi Labudzie dnia 28 XII 2001 roku w hołdzie*, Poznań, ss. 143–158.

Walewski Antoni

1866 *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, t. 1, Kraków.

Weibull Carl Gustaf

1958 *Freden i Roskilde den 26. Februari 1658*, Stockholm.

Wijaczka Jacek

1996 *Traktat welawsko-bydgoski – próba oceny*, w: *Rzeczpospolita w latach Potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce, ss. 49–74.

2007 *Sukces czy klęska? Traktat welawski-bydgoski z 1657 roku*, *Zapiski Historyczne*, t. 57, z. 4, ss. 7–20.

Wittrock Georg

1921 *Fördraget i Königsberg och dess förhistoria*, *Karolinska Förbundets Årsbok*, ss. 1–55.

Włodarski Józef, Kantorska Kinga Maria

2011 *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, *Studia Gdańskie*, t. 29, ss. 183–203.